

تحلیل برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم براساس میزان تأکید بر مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره)

علیرضا فقیهی **

محمد سیفی ***

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۷/۰۳

محمدجواد یدالهی فر *

محمدرضا یوسف زاده چوسری ***

فائزه ناطقی ****

دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۰۳

چکیده

هدف این پژوهش، تحلیل کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم براساس میزان تأکید بر تربیت معنوی از دیدگاه امام خمینی (ره) بود. روش پژوهش، تحلیل محتوای مقوله‌ای و واحد تحلیل، جمله و تصویر است. جامعه آماری این پژوهش کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی می‌باشد. براساس روش سرشماری، حجم نمونه با حجم جامعه برابر است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات فهرست‌وارسی است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی فراوانی و درصد استفاده شده است. یافته‌ها نشان داد که در ۴۴۸ جمله به مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره) اشاره شده است که مؤلفه ارزش‌های معنوی با ۲۰۸ جمله معادل ۴۶,۳۷ درصد دارای بیشترین تأکید و مؤلفه باورهای معنوی با ۸۱ جمله معادل ۱۸,۰۹ درصد دارای کم‌ترین تأکید بودند. همچنین در ۴۲ تصویر؛ به مؤلفه‌های تربیت معنوی اشاره شده است که مؤلفه رفتارهای معنوی با ۲۴ تصویر معادل ۵۷,۱۲ درصد دارای بیشترین فراوانی و مؤلفه باورهای معنوی با ۶ تصویر معادل ۱۴,۲۹ درصد دارای کم‌ترین فراوانی بودند.

کلیدواژه‌ها: تربیت معنوی؛ دیدگاه امام خمینی (ره)؛ کتاب هدیه‌های آسمانی
پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ymjavad@gmail.com

faghihialireza@yahoo.com

fuman47@gmail.com

seifir2000@yahoo.com

fn1345@gmail.com

* استادیار دانشگاه آزاد اسلامی اراک

** دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی اراک

*** دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه بوعلی سینا همدان

**** دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی اراک

***** دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی اراک

مقدمه

در همه نظام‌های آموزشی و برنامه‌های درسی کشورهای مختلف، رشد و پرورش انسان کامل، همواره به‌عنوان یک آرمان یا غایت تربیتی مطرح و مورد تأکید است (معیری، ۱۳۶۴: ۳۲). وظیفه تعلیم و تربیت، رشد و ساختن انسان‌های کامل است؛ به‌طوری‌که فرد بتواند به ایده واقعی خود که نمونه کمال انسانی است، نزدیک شود (بختیار نصرآبادی و نوروزی، ۱۳۸۲). اساساً تربیت انسان راهی است برای گذر از قلمرو زیست حیوانی به سپهر زندگانی انسانی (نقیب‌زاده، ۱۳۷۴: ۱۸). توجه و تأکید بر معنویت متأثر از نقش و جایگاه فزاینده‌ای است که این مفهوم در سال‌های اخیر در میان نظریه‌پردازان تربیتی به‌دست آورده است (ادواردز^۱، ۲۰۰۳؛ زوهار و مارشال^۲، ۲۰۰۱). معنویت یک بخش اساسی تجربه انسانی است که توجه به آن برای فهم و درک چگونگی رشد و تحول فرهنگی انسان در طول زمان و نیز نحوه ساخت و ایجاد معنا توسط وی بسیار مهم است (تیسدل^۳، ۲۰۰۳). معنویت از ریشه یونانی و عبری واژه spirit به‌معنای تصور حرکت نامحسوس هوا گرفته شده است و یا به قول جان گوسپل، چیزی شبیه به باد که وزیدنش خوشایند است و صدایش را می‌شنوید، ولی نمی‌توانید بگویید که از کجا می‌آید و به کجا می‌رود (تسی^۴، ۲۰۰۴: ۸). معنویت شکلی از آگاهی است، آگاهی تعالی‌دهنده که به‌گونه بالقوه در بشر وجود دارد و کارکردی مثبت است که فرد را قادر می‌سازد تا بتواند خود را در محیط حفظ کند (میلر^۵، ۱۹۹۳: ۲۳۳-۲۲۹).

روشن‌ساختن مفهوم تربیت معنوی، یکی از موضوعات چالش‌برانگیز کنونی در حوزه تعلیم و تربیت است. تربیت معنوی، بخش متمایزی از تعلیم و تربیت است که درصدد آموزش حقایق و پرورش فضایل معنوی است (اشعری، باقری و حسینی، ۱۳۹۱). یکی از بزرگترین متفکرین عمل‌گرای اسلامی معاصر که به تبیین نظری و عملی معنویت‌گرایی در اسلام پرداخته است، امام خمینی (ره) می‌باشد. امام خمینی درد جامعه امروز بشری را فقدان معنویت می‌داند و می‌فرماید: ما و ملت ما مفتخر است که پیرو مذهبی است که می‌خواهد حقایق قرآنی را که سراسر آن از

-
1. Edwards
  2. Zohar & Marshall
  3. Tisdell
  4. Tacey
  5. Miller

وحدت بین مسلمین بلکه بشریت دم می‌زند از مقبره‌ها و گورستان‌ها نجات داده و به‌عنوان بزرگ‌ترین نسخه نجات‌دهنده بشر از جمیع قیودی که بر پای، دست، قلب و عقل او پیچیده است و او را به سوی فنا، نیستی و بردگی طاغوتیان می‌کشاند، نجات دهد (امام خمینی، ۱۳۸۰: ۳). امام بزرگوار همه انسان‌ها را از بدو تولد تا آخرین روز زندگی نیازمند تعلیم و تربیت می‌داند و می‌فرماید: "همه جمعیت دنیا احتیاج به تعلیم و تربیت دارند. هیچ‌کس نمی‌تواند ادعا کند که من دیگر احتیاج ندارم به اینکه تعلیم بشوم و تربیت بشوم. رسول خدا هم تا آخر احتیاج داشت، منتها احتیاج او را خدا رفع می‌کرد ما همه احتیاج داریم" (خمینی، ۱۳۶۱: ۱۷/۲۳۷). امام خمینی معتقد است. تعلیم و تربیت یکی از ارکان مهم در دعوت توحیدی انبیا محسوب می‌شود که بدون آن انسان راه به جایی نخواهد برد و در مسیر هدف‌مند زندگی که همانا سعادت و رستگاری و بهشت رضوان الهی است، توفیقی نخواهد یافت. امام خمینی (ره) در خصوص اهمیت حیاتی این اصل می‌فرماید: "غایت و فلسفه بعثت انبیا انسان‌سازی است و اساس عالم بر تربیت انسان قرار گرفته است" (خمینی، ۱۳۸۵: ۶۷/۱۰).

امام خمینی (ره) در بحث معنویت به سه بعد مصادیق معنویت، آثار معنویت و ارائه الگوهای معنوی توجه دارند، به‌عنوان مصادیق و معنای معنویت بر تعبیری همچون الوهیت، تجرد باطنی و نفسانی خاص انسان، یکی از ابعاد وجودی انسان، روحانیت، راه خدا، تکلیف الهی و یاد خدا، و سرکوب نفسانیات تأکید دارند. در بعد نتیجه و آثار معنویت در فرد و جامعه، به عقیده، به توحید و معاد، قدرت مذهب و اتکا به خدا، کلید دردهای اجتماعی، اسباب پیشرفت، رمز پیروزی، تعالی و ایمان، ناجی ملت و مملکت، اخلاق و تهذیب نفس، ایمان و توجه به خدا، اخلاص، عامل حفظ استقلال و آزادی و رسیدن جامعه به کمال، رو به سوی خدا بردن، عامل نزول وحی به رسول اکرم، اسباب سعادت، مقام شهادت و اوج بندگی اشاره می‌کنند و در بعد ارائه الگوهای معنوی، اخلاق انبیائی را برجسته می‌سازند (الوندی، ۱۳۹۳). از دیدگاه امام خمینی (ره) برای رسیدن انسان به سعادت باید عقل نظری از مقام هیولانی و استعداد قابل قبول نظام عالم و معقولات صرف به مقام فعلیت برسد؛ یعنی عقل هیولانی انسان از هیولانیت رو به عالم فعلیت گذارد و از طریق پرورش عقل عملی اعضا و جوارح اعمال صالح انجام داده و به کارهایی که مناسب روح و نفس انسانی است، روی آورد. از منظر امام (ره) گوهر انسان را روح او تشکیل می‌دهد و بدن به‌عنوان ابزار تجلی و ارتقای آن است. پرورش روح و معنویت در صدر جهت‌گیری‌ها و فعالیت‌های تربیتی وی قرار

می گیرد. ایشان تأکید می کنند که سعادت در پناه معنویات است و هیچ چیز بدون آن فایده ای ندارد. معنویات است که سعادت بشر را بیمه می کند (امام خمینی، ۱۳۸۷). از نگاه امام خمینی (ره) تربیت معنوی، حیثیتی دوسویه دارد و عبارت است از پرورش فطریات که در نهایت به حیات معنوی منجر می شود. (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۳۳).

ابعاد معنویت از دیدگاه امام خمینی شامل سه بعد: باورهای معنوی، ارزش های معنوی و رفتارهای معنوی است. الف. باورهای معنوی، شامل مجموعه ای از نگرش ها و اعتقاداتی است که زمینه های لازم و زیرساخت های شناختی برای هدایت رویکرد انسان به معنویات را فراهم می کند. این باورها بیشتر فطری هستند؛ مثل باور به ازخدا بودن و هر چیزی را از خدا داشتن، باور به در محضر خدا بودن، باور به بازگشت مجدد به سوی خدا، باور و اعتصام به اسلام به عنوان تنها مسیر صحیح معنویت الهی؛ ب. ارزش های معنوی به ارزش هایی چون: اخلاص، جهاد اکبر، تقوا، شجاعت، استقامت و دفاع از اسلام و مرزهای اسلامی اطلاق می شود؛ ج. رفتارهای معنوی شامل: عمل به تکالیف شرعی همچون عبادت، جلب رضایت خدا با خدمت صادقانه به مردم یا خدمت به خلق برای رضایت خالق، رعایت حقوق دیگران، انضباط در کارها؛ اطاعت از فرماندهان و دقت در انجام وظیفه می باشد (الوندی، ۱۳۹۳).

در زمینه تربیت معنوی پژوهش های مختلفی صورت گرفته است برخی از این پژوهش ها عبارتند از:

ندری ایبانه و خاکی (۱۳۹۴) با بررسی تربیت معنوی از دیدگاه امام خمینی نشان دادند که ایشان تربیت را بر تفکر جامعه اسلام از انسان مبتنی دانسته و بر داشته های فکری آدمی به عنوان اساس تحولات معنوی تأکید کرده است. از نظر ایشان تربیتی است که می تواند انسان را به مبدأ آفرینش متصل کند.

باغگلی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان تحلیل و نقد رویکردهای تربیت معنوی نو پدید به این نتیجه رسیدند که خلأ به وجود آمده در جوامع غربی و برخورداری معنویت از کارکردهای آشکار تربیتی در بُعد فردی و اجتماعی منجر به آن شد که بازگشت به معنویت به عنوان یک ضرورت انکارناپذیر مطرح شود.

امینی و ماشاءالهی نژاد (۱۳۹۲) با بررسی جایگاه و چگونگی توجه به پرورش معنویت در دانشگاه و مراکز آموزش عالی پیشنهاد می کند پرورش معنویت در دانشگاه باید در قالب دو

رویکرد موضوع‌محور و تلفیقی انجام شود. در رویکرد اول به معنویت مستقیماً از طریق دروس خاص توجه می‌شود و در رویکرد تلفیقی رشد و پرورش توانایی ظرفیت معنوی به روح حاکم و خصلت اصلی برنامه درسی تبدیل می‌شود.

اشعری و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان بررسی مفهوم، اصول و روش‌های تربیت معنوی از دیدگاه علامه طباطبایی (ره) به این نتیجه رسیدند که با بررسی نوع نگاه علامه به انسان و به‌کارگیری تعابیری همچون کارخانه مجردسازی درمورد نفس آدمی تأکید وی را بر معنوی‌بودن همه انسان‌ها و تأثیر عمل بر چگونگی شکل‌گیری این ساحت وجودی و تربیت آن آشکار می‌سازد. علامه طباطبایی نقطه شروع شکل‌گیری تجرد نفس و بنابراین آغاز تربیت را هنگامی می‌داند که قوه خیال شکل می‌گیرد و سپس به میزان سیر تجردی نفس از مراتب مختلفی ممکن است، برخوردار شود.

حیدری ستوده (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان تربیت معنوی از دیدگاه امام علی (ع) بر مبنای نامه‌های نهج البلاغه نتیجه گرفت که از نظر پیشوای پرهیزکاران تربیت معنوی، تربیتی الهی است که دستیابی به آن مستلزم رعایت تقوای الهی و توجه به مبدأ و معاد و با رنج و مشقت فراوان همراه بوده و نیاز به تعقل و تفکر و سیر در آفاق و انفس و جد و جهد در جهت تصفیه نفس از رذایل و آراستگی به جمیع فضایل را می‌طلبد که حاصلش، نورانیت و صفای دل و فلاح و رستگاری و غایت آن تقرب الهی است.

مظفری (۱۳۹۱) در پژوهشی تحت عنوان بررسی میزان تأکید کتاب‌های تعلیمات دینی و معارف اسلامی، ادبیات فارسی و تاریخ پایه سوم راهنمایی بر مؤلفه‌های تربیت معنوی از دیدگاه معلمان به این نتیجه دست یافت که از دیدگاه دبیران کتاب‌های درسی مورد بررسی، در محتوای کتاب‌های مذکور بر خدامحوری، ایمان و ایثار، ظرفیت برای تعالی و آرامش هنگام آشفستگی و تناقض به‌عنوان مؤلفه‌های تربیت معنوی در حد زیاد تأکید شده است، ولی بر مؤلفه‌های خودآگاهی و تعمق در حد کم و خیلی کم تأکید شده است.

قاسم‌پور دهاقانی و نصر اصفهانی (۱۳۹۰) در تحلیل رویکرد معنوی و برنامه‌ریزی درسی ضمن بحث از ماهیت معنویت و عوامل آن از دیدگاه صاحب‌نظران مختلف و نیز تشریح معنویت و نشانگرهای آن از نظر قرآن، عناصر الگوی برنامه درسی معنوی را با وضعیت و مبانی دین اسلام سازگار دانسته است.

گبلر^۱ (۲۰۰۴) در پژوهشی با عنوان رابطه دعا و اعمال مذهبی در آرامش معنوی و روانی نتیجه گرفت که بین سلامت وجودی و سلامت مذهبی آزمودنی‌ها رابطه مثبت معنی‌داری وجود دارد. همچنین بین سلامت معنوی و انگیزه‌های درونی مذهبی رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.

کوئینگ^۲ (۲۰۰۴) در پژوهشی با عنوان معنویت، سلامت و کیفیت زندگی، به این نتیجه رسید که افرادی با معنویت بالا دارای کارکرد ایمنی بهتر و غدد درون‌ریز منظم‌تری دارند و در نتیجه این افراد کم‌تر به واسطه سرطان می‌میرند. همچنین بین معنویت و فشار خون طبیعی ارتباط معنی‌داری وجود دارد.

رایت^۳ (۱۹۹۸) در مطالعه‌ای تطبیقی به بررسی نقش معلمان در رویکردهای تربیت معنوی دانش‌آموزان انگلستان و ولز پرداخته است. وی در این پژوهش این پرسش را مطرح کرد که آیا معلمان در رشد معنویت در ابعاد گوناگون (اجتماعی، دینی، اخلاقی) دانش‌آموزان نقش دارند یا خیر؟ نتایج این پژوهش حاکی از آن است که معلمان خواسته یا ناخواسته در تربیت معنوی دانش‌آموزان نقشی مهم دارند و روش و عملکرد آنها در کلاس، تأثیر فراوانی در این امر دارد.

عدم توجه نظام‌های تربیتی به انتقال و شکوفاسازی معنویت، در وهله نخست، منجر به گسست پیوند کودکانمان با خود و غیرخود و در وهله بعدی، منجر به بروز نارسایی و ناهنجاری‌های اجتماعی خواهد شد. بی‌بهره کردن کودکان و نوجوانان از دانش معنوی، منجر به رهاکردن و غوطه‌ورساختن آنان در دنیای تاریک و غریبی خواهد شد که هیچ غرابتی با وجود پاک آنان نداشته و در آنجا از فهم معانی عاجز خواهند ماند (حسینی‌خواه، ۱۳۹۷). در قرن حاضر، به دلیل بروز و گسترش مشکلات جمعی از قبیل خشونت، عدم امنیت، تنهایی، احساس درماندگی و بی‌مقصودی، آرام و قرار از قلب‌ها سلب شده است و چاره رفع این بی‌قراری، معنویت است که به آرامش و افزایش توان آدمی در مقابل چنین مشکلاتی منجر می‌شود (کالی^۴، ۱۹۸۴). نگرانی اجتماعی نسبت به کاهش تعامل و تعاون اجتماعی و کم‌رنگ شدن حس جستجوی هدف مشترک میان اعضای اجتماعات امروزی؛ نگرانی شدید راجع به ناچیز شمردن و به فراموشی سپردن ارزش‌های سنتی به دلیل گسترش جریانان اجتماعی از قبیل سکولاریسم و ماتریالیسم؛ دغدغه

1. Gabler
2. Koeing
3. Wright
4. Cully

متخصصان تعلیم و تربیت راجع به اهداف کنونی نظام‌های تعلیم و تربیت که تحت تأثیر علائق سیاسی، تأکید افراطی بر اهداف اقتصادی و حرفه‌ای دارند و این امر منجر به نادیده گرفتن اهداف دیگر همچون اهداف اخلاقی و معنوی تعلیم و تربیت شده است. توجه به حوزه معنویت را توجیه می‌کند (کار و هالدان^۱، ۲۰۰۳: ۴)؛ لذا با توجه به این مسائل این پژوهش درصدد تحلیل برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم براساس میزان تأکید بر مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره) است.

سؤالات پژوهش

- تاچه میزان در متن کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم به مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره) اشاره شده است؟

- تاچه میزان در تصاویر کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم به مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره) اشاره شده است؟

روش پژوهش

این پژوهش از لحاظ ماهیت، کاربردی و از نظر روش پژوهش، تحلیل محتوای مقوله‌ای و واحد تحلیل آن، جمله و تصویر است. تحلیل محتوای مقوله‌ای یکی از معروف‌ترین روش‌های تحلیل محتواست. در تحلیل محتوای مقوله‌ای ابتدا متن مورد نظر (انواع پیام‌ها مثل فیلم، مجله و...) را به اجزایی تجزیه می‌کنند. سپس اجزا را به طبقاتی تقسیم می‌نمایند و با شمارش فراوانی هر طبقه، درصد آنها را مشخص و در پایان، آن درصدها را تحلیل می‌کنند (موسوی‌نسب کرمانی، ۱۳۸۴).

جامعه آماری این پژوهش، کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی می‌باشد. این کتاب دارای دارای ۱۷ درس شامل: دسته‌گلی از آسمان، تنها او؛ بانویی که یک سوره قرآن به نام اوست، از نوزاد پرسید!، گل صدبرگ، مال مردم، رنگین کمان جمعه، دو نامه، یک جهان جشن!، در ساحل دجله، سرو سربلند سامرا، خورشید پشت ابر، کوچک‌های بزرگ!، بزرگ‌مرد تاریخ، بهمین همیشه بهار، روزنامه‌های دیواری، اینها و آنها می‌باشد و در کل شامل ۱۱۹ صفحه می‌شود.

براساس روش سرشماری، حجم نمونه با حجم جامعه برابر است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات فهرست‌وارسی است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی فراوانی و درصد استفاده شده است. مبنای تحلیل کتاب هدیه‌های آسمانی طبقه‌بندی یافته‌های پژوهش الوندی از معنویت از منظر امام خمینی (ره) (باورهای معنوی، ارزش‌های معنوی و رفتارهای معنوی) به دلیل شمول و گستردگی طبقه‌بندی و عملیاتی‌بودن فرایند تحلیل است.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱. تحلیل کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم براساس مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره)

صفحه	مصدق	درصد	فراوانی	زیرمؤلفه	مؤلفه
۱۲	نظم و هماهنگی که در جهان اطراف ما وجود دارد، نشانه چیست؟	۵,۱۳	۲۳	از خدا بودن (خلقت)، افرینش، اراد خداوند در خلقت)	باورهای معنوی
۸۲	او نیز راه باطل فرعون مصر را پیمود و نمی‌دانست همان خدایی که حضرت موسی را از دست فرعون نجات داد، فرزند امام حسن عسکری علیه‌السلام را نیز از آسیب خلیفه عباسی در امان نگه می‌دارد.	۱,۱۳	۵	در محضر خدا بودن و ناظر دانستن خداوند	
۱۱۳	این دنیا، جای انجام‌دادن کارهاست و حسابرسی در آن وجود ندارد؛ اما روز قیامت، روز حسابرسی اعمال است و کارکردن در آن وجود ندارد.	۴,۲۴	۱۹	به نزد خدا بازگشتن (یاد قیامت)	
۹۹	به هر اندازه که می‌توانید قرآن بخوانید.	۲,۰۱	۹	اسلام تنها مسیر صحیح (معنویت الهی) (برنامه عملی برای زندگی، قرآن و...)	
۳۲	خدا و فرشتگانش بر پیامبر درود می‌فرستند. ای مؤمنان! بر او درود فرستید و سلام‌گوییید و تسلیم فرمان او باشید.	۵,۵۸	۲۵	ولایت شاخص اسلام ناب محمدی (ص)	
		۱۸,۰۹	۸۱	جمع	
۴۷	امام مهربان ما در روز جمعه ظهور خواهد کرد. هربار که جمعه می‌شود، چشم به راه امام عزیزمان هستیم و برای دیدن آفتاب رویش بی‌تاب می‌شویم و برای آمدنش دعا می‌کنیم.	۱۶,۰۱	۷۲	ایمان به اسلام معنوی (علاقه به ایمان و تنفر از کفر، دعا و اثرات آن)	ارزش‌های معنوی

جدول ۱. تحلیل کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم براساس مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره)

صفحه	مصدق	درصد	فراوانی	زیرمؤلفه	مؤلفه
۲۱	حضرت زکریا فهمید که مریم با این سن کم، چه مقام بزرگی نزد خدا دارد.	۱۱,۳۸	۵۱	اخلاص	ارزش‌های معنوی
۸۲	او روزی ظهور می‌کند و دنیا را پر از عدالت خواهدکرد، درحالی‌که ظلم و ستم آن را فراگرفته است.	۴,۴۶	۲۰	تقوا (ابرورداری، اجتناب از ظلم، حقوق والدین، اجتناب از مال حرام، ترک سوگند و قسم و...)	
۹۵	او بسیار باایمان، آگاه و شجاع بود و از شاه و ابرقدرت‌های جهان ترسی نداشت.	۲,۹۰	۱۳	شجاعت (نفی ترس، شجاعت فکری و عملی)	
۶۸	امام با همه سختی‌ها و رنج‌ها از راهنمایی و ارشاد مردم دست برداشته و از راه دیدارهای مخفیانه و نامه‌نگاری با مردم ارتباط داشت و آنها را از هدایت‌های دلسوزانه‌ی خویش بهره‌مند می‌ساخت.	۳,۳۶	۱۵	استقامت	
۱۰۴	بهرام به سرعت عکس‌ها را میان مردم پخش می‌کند؛ تصاویری از شهید بهشتی، شهید رجایی، شهید باهنر، شهید مطهری، شهدای هسته‌ای و ...	۵,۳۶	۲۴	ایثارگری	
۱۰۷	ما برای آنکه ایران گوهری تابان شود، خون دل‌ها خورده‌ایم. ما برای جاودانه‌ماندن این عشق پاک، رنج دوران برده‌ایم.	۲,۹۰	۱۳	دفاع از اسلام و مرزهای اسلامی	
		۴۶,۳۷	۲۰۸	جمع	
۲۶	خدای بزرگ، پروردگار من و پروردگار شماست؛ او را عبادت کنید که راه راست همین است.	۱۴,۲۹	۶۴	عمل به تکلیف شرعی به‌عنوان عبادت و نماز	رفتارهای معنوی
۶۳	مدیر مدرسه ما وقتی برای مدت کوتاهی به مسافرت می‌رود، معاون مدرسه را به جای خود تعیین می‌کند تا مانند او به‌کارهای مدرسه رسیدگی کند و بی‌نظمی در مدرسه به‌وجود نیاید.	۱,۱۳	۵	تبعیت از قوانین و مقررات سازمانی	
۲۴	خداوند به من سفارش کرده است که تا زنده‌ام، نماز بخوانم و به نیازمندان کمک کنم و نسبت به مادرم مهربان باشم.	۸,۷۱	۳۹	رعایت حقوق دیگران و اقدام درچارچوب ضوابط (وحدت، برادری، همکاری)	

جدول ۱. تحلیل کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم براساس مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره)

مؤلفه	زیرمؤلفه	فراوانی	درصد	مصادق	صفحه
رفتارهای معنوی	جلب رضایت خدا با خدمت صادقانه به مردم	۱۵	۳,۳۶	سخنان شما شبیه سخنان پیامبر ما حضرت عیسی است. آسوده‌خاطر باشید! به خدا سوگند شما را به آنها تسلیم نخواهم کرد.	۲۳
	تبعیت از فرماندهی	۱۲	۲,۶۹	سرپرست شما، تنها خداست و پیامبر او و مؤمنانی که نماز را برپا می‌دارند و درحال رکوع به نیازمندان می‌بخشند.	۶۴
	انضباط در کارها	۱۸	۴,۰۲	به بهداشت و سلامت بدن اهمیت می‌داد؛ لباس‌هایش همیشه پاکیزه بود و می‌فرمود: «تا می‌توانید پاکیزه‌باشید. پاکیزگی از پایه‌های دین اسلام است».	۳۱
	اصل خویشتن (خودارزیایی)	۶	۱,۳۴	پیش از اینکه به حساب شما رسیدگی شود، به حساب خود برسید.	۱۱۵
جمع		۱۵۹	۳۵,۵۴		
جمع کل		۴۴۸	۱۰۰		

همان‌طور که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود، در کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه پنجم، در ۴۴۸ جمله به مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره) اشاره شده است. مؤلفه ارزش‌های معنوی با ۲۰۸ جمله (۴۶/۳۷) دارای بیشترین فراوانی و مؤلفه باورهای معنوی با ۸۱ جمله (۱۸/۰۹) دارای کم‌ترین فراوانی بودند. در مؤلفه باورهای معنوی؛ زیرمؤلفه محبت ولایت شاخص اسلام ناب محمدی (ص) با ۲۵ جمله (۵/۵۸) دارای بیشترین فراوانی و زیرمؤلفه در محضر خدا بودن و ناظر دانستن خداوند با ۵ جمله (۱/۱۳) دارای کم‌ترین فراوانی بودند. در مؤلفه ارزش‌های معنوی؛ زیرمؤلفه ایمان به اسلام معنوی (علاقه به ایمان و تنفر از کفر، دعا و اثرات آن) با ۷۲ جمله (۱۶/۰۱) دارای بیشترین فراوانی و شجاعت (نفی ترس، شجاعت فکری و عملی) و دفاع از اسلام و مرزهای اسلامی هر کدام با ۱۳ جمله (۲/۹۰) دارای کم‌ترین فراوانی بودند. در مؤلفه رفتارهای معنوی؛ زیرمؤلفه عمل به تکلیف شرعی به‌عنوان عبادت و نماز با ۶۴ جمله (۱۴/۲۹) دارای بیشترین فراوانی و تبعیت از قوانین و مقررات سازمانی با ۵ جمله (۱/۱۳) دارای کم‌ترین فراوانی بودند.

تحلیل برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم بر اساس میزان تأکید بر مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر... ۱۱۹/

جدول ۲. تحلیل تصویر کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم بر اساس مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره)

مؤلفه	زیرمؤلفه	فراوانی	درصد	صفحه
باورهای معنوی	از خدا بودن (خلقت، فرینش، اراد خداوند در خلقت)	۳	۷,۱۵	۱۳
	در محضر خدا بودن و ناظر دانستن خداوند	۲	۴,۷۶	۱۲
	به نزد خدا بازگشتن (یاد قیامت)	۱	۲,۳۸	۱۱۷
	اسلام تنها مسیر صحیح (معنویت الهی) (برنامه عملی برای زندگی، قرآن و...)			
	ولایت شاخص اسلام ناب محمدی (ص)			
جمع		۶	۱۴,۲۹	
ارزش های معنوی	ایمان به اسلام معنوی (علاقه به ایمان و تنفر از کفر، دعا و اثرات آن)			
	اخلاص	۳	۷,۱۵	۶
	تقوا			
	شجاعت (نفی ترس، شجاعت فکری و عملی)	۱	۲,۳۸	۱۰۸
	استقامت	۲	۴,۷۶	۶۸
	اینترگری	۳	۷,۱۵	۷۵
	دفاع از اسلام و مرزهای اسلامی	۳	۷,۱۵	۱۰۲
جمع		۱۲	۲۸,۵۹	
رفتارهای معنوی	عمل به تکلیف شرعی به عنوان عبادت و نماز	۶	۱۴,۲۸	۴۵
	تبعیت از قوانین و مقررات سازمانی	۱	۲,۳۸	۱۱۱
	رعایت حقوق دیگران و اقدام در چارچوب ضوابط (وحدت، برادری، همکاری)	۴	۹,۵۱	۲۵
	جلب رضایت خدا با خدمت صادقانه به مردم	۳	۷,۱۵	۵۴
	تبعیت از فرماندهی	۸	۱۹,۰۴	۲۸
	انضباط در کارها	۲	۴,۷۶	۳۱
	اصل خویشتن (خودآزایی)			
جمع		۲۴	۵۷,۱۲	
جمع کل		۴۲	۱۰۰	

همان‌طور که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود، در کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه چهارم، در ۴۲ تصویر به مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر خمینی (ره) اشاره شده است. مؤلفه رفتارهای معنوی با ۲۴ تصویر (۵۷/۱۲) دارای بیشترین فراوانی و مؤلفه باورهای معنوی با ۶ تصویر (۱۴/۲۹) دارای کم‌ترین فراوانی بودند. در مؤلفه باورهای معنوی؛ زیرمؤلفه از خدا بودن (خلقت، آفرینش، اراده خداوند در خلقت) با ۳ تصویر (۷/۱۵) دارای بیشترین فراوانی و زیرمؤلفه اسلام تنها مسیر صحیح (معنویت الهی) (برنامه عملی برای زندگی، قرآن و...) و ولایت شاخص اسلام ناب محمدی (ص) بدون تصویر، دارای کم‌ترین فراوانی بودند. در مؤلفه ارزش‌های معنوی؛ زیرمؤلفه اخلاص، ایثارگری و دفاع از اسلام و مرزهای اسلامی هر کدام با ۳ تصویر (۷/۱۵) دارای بیشترین فراوانی و ایمان به اسلام معنوی (علاقه به ایمان و تنفر از کفر، دعا و اثرات آن) و تقوا بدون تصویر، دارای کم‌ترین فراوانی بودند. در مؤلفه رفتارهای معنوی؛ زیرمؤلفه تبعیت از فرماندهی با ۸ تصویر (۱۹/۰۴) دارای بیشترین فراوانی و اصل خویشتن (خودارزیایی) بدون تصویر، دارای کم‌ترین فراوانی بودند.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد که در کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم، در ۴۴۸ جمله، به مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره) اشاره شده است که مؤلفه ارزش‌های معنوی با ۲۰۸ جمله معادل ۴۶/۳۷ درصد دارای بیشترین فراوانی و مؤلفه باورهای معنوی با ۸۱ جمله معادل ۱۸/۰۹ درصد دارای کم‌ترین تأکید بوده‌اند.

همچنین نتایج نشان داد که در ۴۲ تصویر به مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره) اشاره شده است که مؤلفه رفتارهای معنوی با ۲۴ تصویر معادل ۵۷/۱۲ درصد دارای بیشترین و مؤلفه باورهای معنوی با ۶ تصویر معادل ۱۴/۲۹ درصد دارای کم‌ترین تأکید بوده‌اند.

یافته‌ها با نتایج مظفری (۱۳۹۱) مبنی بر توجه به خدامحوری (باورهای معنوی) و توجه به ایمان و ایثار، ظرفیت برای تعالی (ارزش‌های معنوی) در کتاب‌های تعلیمات دینی پایه سوم راهنمایی، همخوانی دارد. یافته‌ها در بعد باورهای معنوی با نتایج متقی، نصرتی و نجفی (۱۳۹۴) مبنی بر معرفی شخصیت معصومین در کتاب‌های دین و زندگی سال اول و دوم و سوم متوسطه همخوانی دارد.

همچنین با نتایج قایمی (۱۳۹۲) مبنی بر توجه به خدامحوری و قرآن (باورهای معنوی)، توجه به زهد و توسل (ارزش‌های معنوی) و توجه به نماز، عبادت، همدردی با محرومان (رفتار معنوی) در کتاب‌های تعلیمات دینی پایه ششم ابتدایی همخوانی دارد. ازسوی دیگر، این یافته با نتایج شمشیری (۱۳۸۵) مبنی بر خالص‌گردانیدن باطن از انگیزه‌های ناروا و پلید (باور معنوی) در کتب درسی همخوانی دارد و درنهایت یافته با نتایج گراهام (۲۰۱۱) مبنی بر توجه به باور خداوند و نتایج ماساکا (۲۰۰۴) مبنی بر توجه به رفتارهای معنوی در کتب درسی، همخوانی دارد.

همان‌گونه که نتایج نشان داد؛ باورهای معنوی، کم‌ترین میزان توجه را در کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم داشته است. توجه کم‌تر به باورهای معنوی نسبت به ارزش و رفتار معنوی می‌تواند ناشی از این مسئله باشد که باورهای معنوی توسط نظام اجتماعی و جامعه پرورش می‌یابد و اکثر افراد دارای اعتقادات در زمینه باورهای دینی هستند و نظام آموزشی تمرکز خود را بیشتر در رشد ارزش‌ها و رفتارهای معنوی قرار داده است؛ زیرا اعتقاد بر آن است که نظام جمهوری اسلامی ایران در خانواده و جامعه باورهای معنوی را که پایه‌ای برای عمل به اعتقادات دینی می‌باشند، پرورش می‌دهد. بنابراین، نظام آموزشی، رویکردی عملی داشته است. درنهایت در تبیین توجه اندک به باورهای معنوی می‌توان به دیدگاه رفتاری در برنامه درسی اشاره کرد که تربیت معنوی را وسیله‌ای برای عادت‌آموزی و شکل‌دهی رفتارهای معنوی می‌دانند که محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی بیشتر با این رویکرد سازگار است. در نتیجه پیشنهاد می‌شود در زمینه برنامه درسی از رویکرد مبتنی بر عقلانیت و شهود در برنامه درسی تربیت معنوی نیز بهره‌گرفت، زیرا در این دیدگاه‌ها معنویت با محک عقل سنجیده می‌شود و ازسوی دیگر سیر و سلوک وجودی و درونی حاصل خواهد شد. از جمله دیدگاه‌هایی که می‌تواند زمینه‌ای برای پرداختن به ابعاد دیگر تربیت معنوی در برنامه درسی باشد، می‌توان به دیدگاه ماوراء فردی اشاره کرد که می‌تواند مهم‌ترین دیدگاه در برنامه درسی معنوی که خداوند در رأس نظام هستی بوده و تمامی مراتب وجودی، جزئی از وجود لایتناهی اوست (و اهل بیت (علیه‌السلام) نیز بالاترین مرتبه وجودی مشکک از او هستند) را پرورش دهد.

منابع

- امام خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۸۰)، وصیت‌نامه سیاسی - الهی امام خمینی، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۸۷)، شرح دعای سحر، تهران: اطلاعات.
- امام خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۶۱)، صحیفه امام (صحیفه نور)، چاپ اول، جلد سیزدهم، تهران: مؤسسه نشر آثار امام خمینی(ره).
- امام خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۸۵)، صحیفه امام (صحیفه نور)، مجموعه آثار امام خمینی(ره): بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها، تهران: مؤسسه نشر آثار امام خمینی(ره).
- امام خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۸۵)، شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام.
- اشعری، زهرا؛ باقری، خسرو و حسینی، افضل‌السادات (۱۳۹۱)، بررسی مفهوم، اصول و روش‌های تربیت معنوی از دیدگاه علامه طباطبایی، دوفصلنامه تربیت اسلامی، ۷(۵): ۸۹ - ۱۱۲.
- الوندی، محمدجواد (۱۳۹۳)، طراحی الگوی مفهومی معنویت از دید حضرت امام خمینی(ره) با توجه به توصیه‌های معنوی ایشان به دست‌اندرکاران دفاع مقدس، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، ۱۷(۶۳): ۱۳۹۳.
- امینی، محمد و ماشاء‌اللهی‌نژاد، زهرا (۱۳۹۲)، تأملی بر جایگاه و چگونگی توجه به پرورش معنویت در دانشگاه و مراکز آموزش عالی، دوفصلنامه تربیت اسلامی، ۶(۱۶): ۷ - ۲۹.
- باغگلی، حسین؛ شعبانی ورکی، بختیار؛ نهاوندی، علی و غفاری، ابوالفضل (۱۳۹۴)، تحلیل و نقد رویکردهای تربیت معنوی نوپدید (بررسی الگوی معنویت باوری فارغ از دین)، مجله تربیت اسلامی، ۱۰(۲۰): ۲۷ - ۵۰.
- بختیار نصرآبادی، حسنعلی و نوروزی، رضاعلی (۱۳۸۲)، راهبردهای جدید آموزشی در هزاره سوم، قم: سماء قلم.
- حسینی‌خواه، علی (۱۳۹۷)، واکاوی و تبیین تربیت معنوی و نگاهی اجمالی به عناصر برنامه درسی در آن ساحت، فصلنامه علمی - پژوهشی تدریس پژوهی، ۶(۳): ۹۵ - ۱۲۲.
- حیدری ستوده، زین‌العابدین (۱۳۹۱)، تربیت معنوی از دیدگاه امام علی(ع) بر مبنای نامه‌های نهج‌البلاغه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ملایر.
- شمشیری، بابک (۱۳۸۵)، تعلیم و تربیت از منظر عشق و عرفان، تهران: انتشارات طهوری.
- قاسم پوردهاقانی، علی و نصر اصفهانی، احمدرضا (۱۳۹۰)، رویکرد معنوی و برنامه‌ریزی درسی، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۹(۱۳): ۷۱ - ۹۲.
- قایمی، ابراهیم (۱۳۹۲)، میزان تأکید کتاب‌های درسی تعلیمات دینی، فارسی و اجتماعی پایه ششم ابتدایی بر مؤلفه‌های تربیت معنوی از دیدگاه معلمان ابتدایی شهر بهار در سال تحصیلی ۹۲ - ۹۱، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام‌نور همدان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

متقی، زهره؛ نصرتی هشی، کمال و نجفی، محمد (۱۳۹۴)، تحلیل محتوای کتب درسی دینی دوره متوسطه با تأکید بر رویکرد تربیتی محبت اهل بیت، مشرق موعود، ۹ (۳۶): ۱۰۳ - ۱۲۴.

مظفری، سیاش (۱۳۹۱)، بررسی میزان تأکید کتاب‌های تعلیمات دینی و معارف اسلامی، ادبیات فارسی و تاریخ پایه سوم راهنمایی بر مؤلفه‌های تربیت معنوی از دیدگاه معلمان شهر کرمانشاه در سال تحصیلی ۹۱ - ۹۰، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته تاریخ و فلسفه گرایش تعلیم و تربیت اسلامی، دانشکده علوم انسانی.

معیری، محمدطاهر (۱۳۶۴)، مسائل آموزش و پرورش، تهران: امیرکبیر.

موسوی‌نسب کرمانی، سیدمحمدرضا (۱۳۸۴)، آشنایی با روش تحلیل محتوا، دوفصلنامه علمی - تخصصی پژوهش، ش ۲.

ندری ابیانه، فرشته و خاکی، اعظم (۱۳۹۴)، تربیت معنوی از دیدگاه امام خمینی (ره)، اولین کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی با رویکرد بومی - اسلامی و تأکید بر پژوهش‌های نوین، استان مازندران، ساری.

نقیب‌زاده، میرعبدالحسین (۱۳۷۴)، نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش، تهران: طهوری

- Carr, D. and Haldane, J. (2003). *Spirituality, Philosophy and Education*. London: RoutledgeFalmer.
- Cully, I. (1984). *Education for Spiritual Growth*. San Francisco: Harper & Row.
- Edwards, A. C. (2003), Response to The Spiritual Intelligence Debate: Are Some Conceptual Distinctions Needed Here? *The International Journal for the Psychology of Religion*. 13 (1). 44-52.
- Gabler.W.M (2004). *The Relationship of Prayer and internal Religiosity to mental and spiritual well-being*, Master thesis, University of Wisconsin-Stout.
- Graham, J. (2011).daring to engage :religious and spiritual formation of lay catholic education in Australia. *international Journal of studies in catholic education*.1-25-39.
- Koeing,H.G (2004). *Spirituality, wellness ,and quality of life*. *Sexuality Reproduction and Menopause*.2,76-82.
- Masako,S.(2004).religious education reform under the us military tion. *journal of comparative and international education*.4.425-442
- Miller, J. (1993). *Spiritual education*. In C. L. Flake (Ed.), *Holistic education: principles, perspectives and practices (A book of readings based on Education 2000: A holistic perspective)* (pp. 228–233).
- Tacey, D. (2004). *The spirituality revolution: The emergence of contemporary spirituality*. New York: Brunner-Routledge
- Tisdell, E. J. (2003), *Exploring Spirituality and Culture in Adult and Higher Education*. San Francisco: Jossey – Bass
- Wright,A (1998). *Spiritual pedgogy, A Survery, Critique and Reconstruction of contemporary Spiritual education inengland and wals* (Abingdon, calhah college institute).
- Zohar, D (2001), *SQ: Spiritual Intelligence, The Ultimate Intelligence*. London: Bloomsbury Publishing.

